



XX ASR O`ZBEK ADABIYOTI.

Amonova Shaxnoza Abdalimovna

Chirchiq shahar politexnikumi

Ona tili va adabiyot o`qituvchisi

Annotatsiya: XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Rossiya mustamlakasi hisoblangan O'rta Osiyo, Kavkaz, O'rta Sibir xalqlari orasida boshlangan milliy, madaniy-ma'rifiy tiklanish -jadidchilikharakati sifatida namoyon bo'ldi.

Kalit so'zlar: jadid, ma'rifat, usuli jadid, milliy ko'tarilish, matbuot, muxtoriyat, milliyg'oya, "Behbudiya", "To'ron,"ibratxona, "Munozora".

Atoqli munaqqid Ozod Sharafiddinov: «X X asrda bizda jahonning har qanday yuksak talablariga javob bera oladigan yuksak adabiyot yaratildi, deb baralla aytishiriz mumkin. Hikoyachilik, qissachilik, romannavislikda ham, she'riyatda ham, dramaturgiyuda ham buning isbotini o'nlab uchratish mumkin»², — deb yozgan edi. X X asr adabiyotiga berilgan bunday adolatli bahoni Umarali Normatovning quyidagi so'zlari ham tasdiqlaydi: «Hech qaysi soha X X asrda adabiyotchalik millat taqdiri, ijtimoiy adolat, inson erki, sha'ni, himoyasi yo'lida izchil, muntazam kurash olib borgan emas. «O'tkan kunlar» romani, Cho'pon she'riyati, Fitrat dramalaridan tortib, Tog'ay Murodning «Otamdan qolgan dalalar» asari, Shavkat Rahmonning mardona iga qadar engyetuk badiiyat namunalarini ko'z oldingizga keltiring — el-yurt qaygusi, millat erki, ozodligi, mustaqilligi g'oyalarini bu qadar yonib aks ettirilgan boshqa biror sohani topolmaysiz! Mustaqillik g'oyasini, mufkurasini birinchi galda X X asr buyuk so'z ustalari tayyorladi, degan qarashga to'la qo'shilaman. X X asr adabiyotining millat badiiy zavqi, go'zallik tuyg'usini shakllantirishdagi xizmatlari esa beqiyosdir»³. X X asrda so'z sun'ati sohasida erishilgan ana shunday yutuqlarni avaylab-asrash, bu davrda yaratilgan asarlarni tanqidiy o'rganib, keng targ'ib etish, ularni tom ta



’noda xalq mulkiga aylantirish hozirgi kunning eng muhim vazifasidir. Biror yozuvchi ijodi yoki muayyan bir badiiy asarga baho berganda, o ‘sha adib yashagan yoki o ‘sha asar yozilgan davrning talabi bilan izohlanadigan ayrim nuqsonlarga qarab emas, balki badiiy saviyaga 1 XX asr mening taqdirim da. — «Jahon adabiyoti» jurnali, 2001-yil, yanvar, 24-bet. 2 Sharajiddinov Ozod. Uch cho‘qqining biri. — « O ‘zAS», 2001-yil, 23- noyabr. 3 XX asr mening taqdirim da. — «Jahon adabiyoti» jurnali, 2001-yil, yanvar, 17-bet. 4 qarab hukm chiqarish, xulosaga kelish kerak. Chunki, adabiyot ham, yozuvchi ham o ‘zi yashagan jamiyatdan chetdan turishi mumkin emas. Afsuski, sho ‘ro/ar davrida adabiyotning maqsad va vazifalari tor tushunilib, bir tomonlama talqin etildi. Badiiy asarni baholashda; adabiyotning o ‘ziga xos xususiyatlari, ayniqsa, badiiy mahoratga taalluqli tomonlari, adabiyot so ‘z san’ati ekanligi ko ‘pincha inobatga olinmadi. Natijada, so ‘z san ’atining sifatiga jiddiy putur yetdi. Badiiy yuksak asarlar ozayib, «o ‘rtamiyona», sayoz asarlar ko ‘payib ketdi. Mustaqillik davrida adabiyotimiz so ‘z san ’atining gullab - yashnashiga g ‘ov bo ‘luvchi turli to ‘siqlardan, birinchi navbatda, kom m unistik m afkura va sotsrealizm tazyiqidan qutildi. Adabiyotning erkin rivojlanishi, yangi-yangi badiiy ufqlarni zabt etishi uchun yo'llar ochildi. Ana shuning uchun ham adabiyotimizning kelajagi yanada porloq, badiiy at xazinasini yangiyangi ajoyib asarlar bilan boyishi aniq, deb baralla aytish mumkin. XX asr o ‘zbek adabiyoti yangi o ‘zbek adabiyoti, deb ataladi. Chunki, bu davrga kelib odamlarning dunyoni tushunish tarzi, badiiy didi, olamni estetik idrok etish yo ‘sini o ‘zgardi. Adabiyotning obrazlar tizimi ham, ifoda tarzi ham, qahramonlar galereyasi ham o ‘zgardi. Oldinlari badiiy adabiyot inson ruhiyati tebranishlarinigina aks ettirgan bo ‘Isa, endilikda xalq turmushining ichiga chuqurroq kirib borib, hayotdagi ijtimoiy, siyosiy, ta ’naviy muammolarni hal etishga urina boshladi. Avvallari badiiy asarlarga, asosan, hukmdorlar, favqulodda sifatlarga ega kishilar qahramon qilib olingan bo ‘Isalar, X X asrga kelib, adabiyot personajlar, ko ‘proq, oddiy kishilar orasidan qidiriladigan bo ‘Idi. Ayni vaqtda,



yangi o'zbek adabiyoti ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan mumtoz adabiyotimizning qonuniy merosxo'ridir. Shu bilan birga, uning yangi zamondagi davomi bo'lib, o'ziga xos xususiyatlari, shakllanish va rivojlanish yo'llari, taraqqiyot bosqichlari bilan avvalgi adabiyotimizdanfarq qilib, ajralib turadi. Yangi o'zbek adabiyoti xalq va jamiyat hayotining o'ziga xos badiiy tarixi — yilnomasidir. Uning asosiy tasvir obyekti borliq hayot — yangi voqelikdir. Binobarin, bu adabiyotning mavzu va mundarijasi yangidir. U bevosita yangi hayotni aks ettiradi. Bu adabiyot hayotdagi barcha muhim voqealarga faol aralashadi va ular haqida o'z fikrini obrazli qilib aytadi. Ko'p qirrali hayotning hech bir muhim voqea-hodisasi yo'qki, n adabiyotimizda o'z ifodasini topmagan bo'lsin. Yangi o'zbek adabiyotining mavzular doirasi va g'oyaviy mazmuni yangi bo'lgani singari uning asosiy qahramonlari ham yangidir. Bu adabiyotning asosiy qahramonlari, ko'p hollarda, ishchilar, dehqonlar, ziyolilardir. Bu qahramonlar orqali adabiyotda xalqimizning oliyjanob fazilatlari, uning yaratuvchilik, bunyodkorlik faoliyati, jamiyatni rivojlantirish yo'lida olib borgan kurashlari ochib beriladi. Bu to'g'ri umumiyl o'rta ta'lim maktablarining il-sin fi uchun chop etilgan «Adabiyot» darsligida ham to'g'ri qayd etilgan: «O'zbek adabiyoti minglab yillar mobaynida amal qilib kelgan yo'nalish o'zgargan edi. U ijod osmonidan tirikchilik yeriga tushdi, saroydan kulbalarga kirib keldi. Endi adabiyot azbaroyi san'atning o'zi uchun, so'zning go'zal jilvalanishini ko'rish va ko'rsatish uchun mavjud bo'la olmasdi. Bu adabiyot yangi davrning xususiyatlarini o'zida aks ettirgan yangi adabiyot edi. Shuning uchun ham XIX asrning yetmishinchi yillaridan boshlab o'zbek adabiyotida ilk bor asrlar mobaynida amal qilib kelingan estetik an'analar buzildi. Badiiy ijod Alloh bilan sirlashish, ruhiyat injaliklarini aks ettirish, komil inson fidoyiliklarini ulug'lash, ta'shuqaning azoblaridan yozg'irish, illatli kimsaning kirdikorlarini tanqid qilishdangina iborat emasligianglabyetildi. Alloh bilan ijodkor shaxs muloqoti ifodasi bo'lgan adabiyot avomning tirikchiligiga aralasha boshladi. Bu hoi uning tabiatida ham bir qator o'zgarishlar bo'lishiga olib keldi»⁴. Shunisi



muhimki, yangi o 'zbek adabiyoti taraqqiyotining barcha bosqichlarida yangi turdagi qahramon — zamon kishisi obrazini yaratish yozuvchilarning diqqat markazida turdi. Zotan, bu adabiyotda turli yillarda yaratilgan asosiy qahramonlar o 'z davrining farzandlari bo 'lib, jamiyat tarixining turli davrlaridagi hayot va insoniy munosabatlarni aks ettiradi. Xullas, yangi o 'zbek adabiyoti voqelikni haqqoniy ko 'rsatish orqali kishilarni ezgulik ruhida, vatanparvar, xalqparvar, 4 Adabiyot. Umumiy o 'rta ta 'lim m aktablarining 11 -sinfi uchun darslik. - T.: « O 'qituvchi», 2004, 7-bet. 6 mehnatsevar, yuksak axloq-odobli qilib tarbiyalash, ularga estetik zavq berishga harakat qilib keldi. To'g'ri, adabiyotimizning taraqqiyoti silliq kechgani yo 'q. Yangi o 'zbek adabiyoti o 'z yuksalish tarixining hozirgi bosqichiga yetib kelguncha ancha murakkab ijodiy yo 'Ini bosib o 'tdi. T

Darhaqiqat, XX asr o 'zbek adabiyotida erishilgun olamshumul yutuq va tajribalarni, shuningdek, yo 7 qo 'yilgan ba 'zi xato va kamchiliklarni ilmiy asosda maxsus o'rganib umumlashtirish va keng targ'ib etish yetuk mutaxassislar tavyorlashda muhim ahamiyatga molik. Bizni oliy m aktub talabalariga, yosh o'qituvchilarga va umuman, adabiyot ixlosmandlariga mo 'Ijallangan ushbu kitobni tuyyorlashga undagan asosiy sabab ham ana shudir. Shuni ham tan olish kerakki, bu kitobda XXasr o 'zbek adabiyoti qo 'lga kiritgan hamma yutuqlarni, barcha asarlarni har tomonlama keng va to'la-to'kis, teran va beka mu ko'st tahlil etish maqsad qilib qo'yilmagan. Balki, unda XX asr o'zbek adabiyotining asosiy nuqtalarini, bu boy xazinaning yaratilishiga salmoqli hissa qo 'shgan voxud so 'z san 'ali rivojiga hozirgi k unda ham qimmatli ulush qo'shayotgan atoqli yozuvchilar ijodini qisqa tarzda bo'lsa-da, bayon etish orqali yangi adabiyotimizning muvajfaqiyatlarini ko 'rsatishga, ibratli an 'ana va novatorlik tamoyillarini aniqlashga, tajriba va saboqlarini umumlashtirishga harakat qilingan. Qisqasi, mazkur kitobning maqsadi va vazifasi X X asr o 'zbek adabiyoti tarixini istiqloq m qfkurasi talablari asosida yoritishdan, bu adabiyotning badiiy-estetik xususiyatlari haqidagi kuzatishlar bilan o rtoqlashishdan iboratdir. Bu kitobning



yuzaga kelishiga o'zlarining qimmatli maslahatlari, fikr-mulohazalari bilan yordamlashgan barcha mutaxassislariga samimiy minnatdorchilik bildiramiz.

Xalqimiz mustamlaka davridagi milliy zulm va ijtimoiy adolatsizliklardan qanchalik aziyat chekmasin, qanchalik qiynalmasin, hech qachon tushkunlikka tushmadi. Kelajakka komil ishonch bilan qarab, milliy zulmga, mustamlakachilikka qarshi erk va ozodlik uchun turli shakllarda izchil kurash olib bordi. 1898-yilda Dukchi Eshon rahbarligida Andijonda bo'lib o'tgan qo'zg'olon, 1916-yilda Jizzaxda boshlanib, butun yurtimiz bo'ylab keng tarqalgan mardikor olishga qarshi xalq ko'tarilishi, 20-yillarda avj olgan «bosmachilik» harakati buning yorqin isbotidir. Chunki bularning barchasi mustamlakachilar zulmiga, ularning adolatsiz siyosatiga qarshi qaratilgan milliy ozodlik harakati edi. Matbuotda e'lon qilingan bir maqolada qayd etilishicha, «130-yillik mustamlaka yillarida Turkiston 9 o'lkasida istibdodga qarshi 4500 marta katta-kichik isyonlar, g'alayonlar, norozilik namoyishlari bo'lib o'tgan»⁶. Xalq orasidan yetishib chiqqan Mahmudxo'ja Behbudiy, Hamza, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Fitrat, Siddiqiy-Ajziy, Abdulqodir Shakuriy, Hoji Muin Shukrulla singari o'z davrining ilg'or ziyolilari va ijodkorlari mamlakat va xalq ahvoliga achinib, o'zlaricha bunga chora izlay boshladilar. Ular xalq va mamlakat og'ir, mashaqqatli hayot iskanjasida qiynalib kun o'tkazayotganining asosiy sababi ilmsizlikdir, degan xulosaga keladilar. Binobarin, mehnatkash ommani ilmi, ma'rifatli qilish yo'llarini axtaradilar. Natijada, XX asr boshlariga kelib milliy uyg'onishga chorlovchi jadidchilik harakati yuzaga keldi va tobora rivojlana bordi. Bu harakatning asosiy maqsadi — xalq ommasini ma'rifatli qilish orqali mamlakat rivojiga, mehnatkashlar hayotini yaxshilashga ko'maklashishdan iborat edi. Jadidchilik harakatining maqsadi harakatning rahbarlaridan biri bo'lgan M. Behbudiy tomonidan quyidagicha ifodalangan edi: «Xalq o'z foydasini anglasa, milliy maktab va madrasalar ochsa, Ovro'pa dorilfununlariga bolalarini yuborsa, alardan advokat, muharrir va hunarmand, savdogar va muhandislar chiqsa,



bularning har biri o'z vazifalarida turib, ishlarini tartib ila tuzsalar, xalqimizning foydasini ko'zlasalar naqadar oliy va naqadar go'zal bo'lur edi».

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. "Tarjimai xol. Tanlangan asarlar. 2-jild. T., "Ma'naviyat", 1998 yil 288-bet".
2. Munavvarqori A. "Qizil O'zbekiston" 1927 yil, 7iyun. Ziyoz. Com.
3. Qosimov B. "Milliy uyg'onish", T., "Sharq", 2004 yil, 53-bet.
4. Toshqulov J. Yosh xivaliklar: siyosiy qarashlarining tadrijiy rivojlanishi // Xalq va demokratiya, 1992, 3-4-son.
5. Behbudiy B. "Behbudiy kutubxonasi", "Oyina" jurnali, 1914 yil 26 aprel, №27. Tanlangan asarlar. Jild-II.-T.: Akademyashr, -2018 yil 14-bet.
6. Sabirdinov A. O'zbek romanchiligi; kecha va bugun. Izlanishlar samarasi. // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2005 yil 28 yanvar.